

рядком їх формування (з метою усунення можливості залучити до статутних фондів нематеріальні активи та кредити); введення обов'язкового страхування професійної відповідальності страхових брокерів;

– розробка фахових стандартів для страхових брокерів, в тому числі: впровадження їх підготовки на базі відповідних вищих навчальних закладів; включення відповідної спеціальності до єдиного державного реєстру; підтримка наукових досліджень у цій сфері;

– вдосконалення системи звітності страхових брокерів;

– публікація статистичних даних щодо діяльності страхових брокерів;

– ширше висвітлення спектра діяльності страхових брокерів засобами масової інформації.

Впроваджуючи ці заходи, обов'язково слід враховувати загальносвітові тенденції розвитку страхового посередництва.

Особливу увагу слід звернути на відповідність вітчизняних норм страхового законодавства, які регламентують діяльність страхових посередників, нормам ПРК, передусім Євросоюзу, враховуючи впровадження з 2004 року нової Директиви Європарламенту і Ради ЄС «Про страхове посередництво».

Література

1. Зуєва А., Арестархов О. Потребитель боится покупать страховку // Бизнес. — 2000. — № 15. — С. 16.
2. Залітов А. О чём говорят цифры... // Бизнес. — 2001. — № 13. — С. 27.
3. Страховой рынок Украины 1993–2001 // Финансовые услуги: Спец. вып. — К., 2001.
4. Бабенко В. А. Канали розподілу страхових послуг у промислово розвинутих країнах // Економіка України. — 1997. — С. 82–86.
5. Зубец А. П. Маркетинговые исследования страхового рынка. — М.: Центр экономики и маркетинга, 2001. — С. 150.
6. Гипшин Г. Брагенты и коммодитизация страхования // Финансовые услуги. — 2000. — № 3–4.

УДК 347.23(091)

М. Новицька
аспірантка кафедри галузевої соціології
факультету соціології та психології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВЛАСНІСТЬ» В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Власність — соціальне явище, яке притаманне усім суспільствам. Рефлексія з приводу власності зафіксована в працях філософів, економістів, правознавців, соціологів та представників інших соціальних та гуманітарних наук. Уявлення науковців щодо сутності власності складаються із загального та специфічного, останнє — наслідок специфіки кожної з дисциплін. Кожна наука оперує поняттям власність, проте кожна по-своєму визначає його зміст.

© М. Новицька, 2003

У суспільствознавчих науках є ряд понять, які не мають єдиного загального визначення, серед них поняття «культура», «влада», «цінність», «власність» та інші. Проблема полягає в тому, щоб подолати суперечність, оскільки є множина суджень але не має чіткого визначення. Мета даної статті — це спроба власної реконструкції історичного процесу становлення поняття «власність».

Розвиток суспільства від епохи варварства до цивілізації супроводжувався ускладненням системи взаємодії соціальних суб'єктів. Загальною організацією первісного суспільства, його суспільного ладу є родова община. Оскільки знаряддя праці були примітивними, а продуктивність праці — низькою, члени роду користувалися усім спільно: мали спільне майно, рівномірний розподіл життєвого ресурсу. На тому етапі розвитку, мабуть, майно розуміється як власність. Е. Бенвеніст, досліджуючи економічний словник цивілізації греків зазначав: «У гомерівському суспільстві багатство та майно — це багатогранна реальність, яка представляється різними цінностями, що протиставляються як *keimklia* (майно, що зберігається у скринях) та *prubata* (майно, що пересувається) [1]. Так, Арістотель, розглядаючи проблему щедрості в праці «Нікомахова етика», говорить про майно, як сукупність предметів володіння (*ktkmata*) і про володіння ним (*ktesis*), але не про власність [2]. В індо-іранських, романських та германських мовах також можна знайти приклади слів, що позначають майно і зокрема його розподіл на рухоме і нерухоме.

Дослідження характеру архаїчних уявлень про майно представлено в роботі І. Клочкова. Зокрема, він зазначає, що людину і її майно — поле, дім, предмети господарства та ін. — були пов'язані глибокими, можна сказати особистісними відносинами. Архаїчним сприйняттям майна як «однієї з найважливіших величин, що конститує людську особистість», обумовлена специфіка відношення до «речей», тісно пов'язаних з життям індивіда [3]. В. М. Смірін звертає увагу на те, що соціальний зв'язок сприймався архаїчною свідомістю як «квазібіологічний», і ставлення до майна, по суті, мало схожість із ставленням до потомства — єдиного продовження особистості [4]. Про це свідчить, також, вживання терміну «фамілія» як для позначення майна, необхідного для існування та відтворення членів сім'ї, так і для позначення останніх.

Досліджуючи матеріали раннього римського права, Д. Діюшді, зробив висновок про відсутність точного поняття власності в давньому праві римлян, але не відсутність інституту власності, який, безсумнівно, існував. Із появою надлишкового продукту, загарбництвом нових земель, появою рабів виникає необхідність правового оформлення майнових відносин. Вже в Законах XII таблиць є згадка про право власності, що позначалося терміном *dominium*, до якого додавали *ex jure Quiritum* — власність за правом квіритів, римських громадян. Цим римляни підкреслювали, що право власності (головним чином на землю) першопочатково належало римському народу, а потім, у вигляді приватної власності — римським громадянам. *Dominium* — від латинського *domus*, що означає певну соціальну спільність, втіленням якої є *dominus* — володар, хазяїн, господар [5]. Майно, що знаходилось під владою хазяїна позначалося терміном «фамілія» (*familia*). Слід зазначити, що в архаїчних патріархальних суспільствах уявлення про вла-

ду і власність не диференціювалися. Причина цього, за твердженням Д. Діюшді, в самій структурі давньої фамілії, яка знаходилась під «самовладним лідерством «батька сімейства» і в якій «навіть вільні особи мали економічну цінність» [4]. У римському праві для вираження відносини з приводу власності використовувався термін *possessio* (володіння), який розподілявся на володіння в прямому сенсі (*possessio, possessio civilis*) та просте тримання (*detentio, possessio naturalis*). Дані категорії фіксували різноманітне відношення різних суб'єктів до одного і того ж об'єкту та їх співвідношення між собою.

Пізніше у римську епоху досить широке поширення одержав вираз «*dominus proprietatis*» — «володар власності». Під «*proprietas*» розуміється не об'єкт власності, а право окремих осіб на те, що їм належить. Даний термін став визначальним для позначення власності у нових мовах (фр. *propriete*, англ. *property*), але не витіснив інших термінів.

Таким чином, неподільність і практична необмеженість користування державною чи общинною землями перетворилися на повне володіння фактичного володільця спочатку над рабами та іншим рухомим майном, а потім на землю та іншим нерухомим майном, які почали називатися власністю. Володіння полягало в тому, що «той, хто володів ним, одержував можливість безпосереднього і повновладного впливу на річ, повністю усуваючи подібний вплив інших осіб» [6]. Приватні речі, ті що належать приватним особам, протиставлялися речам публічним, тим, що належать народу. Наприкінці II ст. до н.е. оформилося право приватної власності на землю.

Римсько-європейське уявлення про власність протистоїть російському, і євразійці ставлять акцент на послабленні державного начала у відносинах власності. Зіставляючи російську дійсність з давньоримською та європейською, головне на що слід звернути увагу, це те, що в Римі та в Європі поняття власності будувалося з індивідууму. Це було закріплено визнанням власності, як недоторканого права індивідуальної особистості. У своїй концепції євразійці розглядають колектив як «істино-первинне, симфонічне начало, як самоцінність, що володіє верховним правом, від якого отримують свої обґрунтування індивідуальні права, у тому числі і право власності» [7].

За умов феодалізму не було поняття абсолютної приватної власності. Станово-ієрархічна структура суспільства супроводжувалась ієрархічною побудовою системи майнових форм та відносин. У середньовічному праві було декілька категорій, що відображали та фіксували такі відносини. Верховним розпорядником усього, що є в державі вважався монарх і він володів правом *dominium eminens* або *dominium directum*. Це право було абсолютним, у тому сенсі, що государ займав найвищу позицію в становій ієрархії. Згадуване право належало і будь-якому сеньйору, але було відносним, оскільки формувалося і реалізувалося у відношенні сеньйора до васала. Васал, в свою чергу, мав по відношенню до сеньйора право *dominium utile* (підлегле право володіння або спадкове право розумного використання), яке переходило в *usufructus*. В Дигестах Юстиніана цей сервітут характеризувався наступним чином: «*Узуфрукт* — це право користування і видлучення плодів з чужих речей, але не на субстан-

цію речі» [8]. Отже, власником землі можна вважати і короля, який стояв на вищій сходинці соціальної ієрархії; і сеньйора, який знаходився на проміжній ланці; і васала, який був безпосереднім ленним власником — власником або утримувачем земельної ділянки.

Ленне право цієї системи мало риси приватного права. Головним стрижнем цього права визначене право на розпорядження землею. Проте, римське поняття «право володіння», не відображало дійсного відношення сеньйора або васала до землі, оскільки, вони не були власниками землі в прямому сенсі слова, а отримали її від короля. Г. Дж. Берман наступним чином охарактеризував феодальну систему землеволодіння: «Одним з найважливіших елементів, який об'єднував феодальне право, було поєднання в ньому політичних та економічних прав — права управління та права розпорядження землею. Для позначення цього сполучення використовувалось латинське слово «dominium». Воно означало і щось на зразок панування, і щось на зразок власності» [9]. Поняття «власність», за умов феодальної системи, означало не абсолютне, неподільне право на предмет власності, як мало місце в римському праві, а навпаки, щось обмежене, різним чином поділене. Незважаючи на жорстку стану ієрархію, мінімальну можливість соціальної мобільності, феодальне суспільство було слабо диференційоване в політичному та економічному сенсі. Володіння і влада не були відділені одне від одного. Політична влада власника, утримувача землі дорівнювала його економічній силі. Сеньйор по відношенню до васала був паном як в економічному, так і в політичному, публічному плані. Особливий характер феодальної власності полягав в тому, що з нею були поєднані права державного государя.

Поступове відокремлення різних сторін суспільного життя обумовило необхідність відобразити дані процеси в політичних та правових категоріях. Представниками соціально-політичної думки було знайдено теоретичне рішення, яке полягало у розрізненні *dominium* від *imperium*, відмежування власності від влади, управління речами від управління людьми і це було реалізовано і закріплено в ході буржуазних революцій. Саме з цього моменту, на думку В. Биченкова, поняття власності набуває чіткої категоріальної чіткості. Власність пов'язується з конкретним володарем, як правило з індивідуальною, фізичною особою, що визнається єдиним, абсолютним її суб'єктом.

Подальший розвиток відносин власності в Європі обумовлюється двома моделями землеволодіння, що були чітко сформовані до XIX століття. В Англії — стверджується інститут майорату, тобто виключне право найстаршого сина на поземельний спадок і зберігається висококонцентрована земельна власність. Це призвело до широкого поширення оренди та найманої праці. На материку, зокрема у Франції, відбувався процес роздроблення власності, проте її приватний характер при цьому не змінювався. Даний процес спонукав власника до особистої праці на своїй земельній ділянці. Англійська та французька моделі приватного землеволодіння мали як свої переваги так і недоліки. Водночас із занепадом самодержавної королівської влади, після революцій чітко розмежується родова приватна власність королів та державна власність. Формуванню концеп-

ту державної власності сприяли процеси ускладнення суспільного життя, а також зростання структурованості соціуму загалом і в економічній сфері зокрема. Економічна роль держави відокремлюється (хоч і не до кінця) від її політичної ролі. За умов ринкової економіки держава як власник і суб'єкт господарювання виходить на ринок як рівноправний учасник економічної взаємодії. Загалом, можна стверджувати, що в Європі існував інститут приватної власності, а за державою залишалося право поземельного податку на користь суспільних потреб, податку, що збирався урядом з приватної власності.

В Росії ж відбувається становлення інституту общинної власності. Суттєва різниця між російським правоустроєм і західним полягала, на думку І. В. Кірієвського, в розумінні корінних понять про право поземельної власності. Він зауважував, що римські закони були спрямовані на розвиток безумовності даного права, і західноєвропейський суспільний устрій також є похідним від різних поєднань цих самобутніх прав, що в основі своїй є необмеженими. «Можна сказати: уся будівля західної громадськості стоїть на розвитку цього особистого права власності, так що і сама особистість в юридичній основі своїй є лише вираз цього права власності» [10].

У Росії дещо інше розуміння даної проблематики. «У побудові російської громадськості — продовжує І. В. Кірієвський, особистість є першоосновою, а право власності лише її випадкове відношення. Общині земля належить тому, що община складається з сімей, які включають осіб, які можуть обробляти землю... Суспільство складається не з приватних власностей, до яких приписувалися особи, а з осіб, яким приписувалась власність» [10]. Таким чином, відношення особи до власності опосередковується відношенням особи до відповідного соціального утворення: селянина — до общини; поміщика — до держави. Найвищу сходинку в ієрархії відносин власності посідає держава (государ), вона здійснює *dominium eminens* — вищу владу над усією територією країни, що робить право власності підлеглих суб'єктів, певною мірою, умовним.

Не зважаючи на умовність права власності у Росії, представники наукової думки не раз підкреслювали достоїнства інституту общинної власності. На думку Огарєва та Хомякова вона поєднувала особливості та переваги обох європейських форм землеволодіння і мала історичні та соціально-економічні перспективи. Община поєднувала в собі два різні початки. З одного боку, община володіє землею як ціле, самостійне і незалежне інституціональне утворення, відчужене від окремих фізичних осіб. З іншого боку — це інтегральне початок не настільки відділене від окремої людини, аби останній повністю в ньому розчинився. Російська сільська община в класичній формі склалася у другій половині XIX століття і мета її полягала у наділенні землею селян як окремих суб'єктів господарської діяльності. Особливість общинного землеволодіння полягала у поєднанні колективних соціально-економічних відносин стосовно власності (володіння) з індивідуалізованістю користування земельними ділянками, а також з феноменом особистої (приватної) власності.

Розглянувши історичні сходинки розвитку західної цивілізації, можна зробити висновок, що стрижнем навколо якого будувалась життєдіяльність су-

пільства є приватна власність, яка за своєю сутністю зберігається на усіх стадіях еволюції суспільства. Виділення приватної власності в самостійне соціальне явище та чітко артикульовану правову категорію — історично тривалий та складний процес. Особливо це стосується права власності на землю.

Античне суспільство сформувало в собі феномен приватної власності але, перш за все, в ті часи було відкрито явище, інститут, правову категорію власності загалом.

Література

1. Бевешист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Ю. С. Степанова. — М.: Прогресс-Универс, 1995. — С. 49.
2. Аристотель. Никомахова етика: Соч.: В 4 т. Т. 4. — М.: Мысль, 1983. — 830 с.
3. Клочков И. С. Духовная культура Вавилонии: Человек, судьба, время. — М., 1983. — С. 49–50.
4. Смирин В. С. Римская «familia» и представления римлян о собственности // www.gome.webzone.ru/publik/smirin/smirin02.
5. Бевешист Э. Вказ. твір. — С. 196.
6. Підопригора О. А. Римське приватне право: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів. — Вид. 3-є, перероб. та доп. — К.: Вид. дім «ІнЮре», 2001. — С. 186.
7. Бычепков В. М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъектности. — М.: Рос. академия соц. наук, 1996. — С. 832.
8. Підопригора О. А. Вказ. твір. — Д. 7.1.1.
9. Бычепков В. М. Вказ. твір. — С. 834.
10. Там само. — С. 857.
11. Войтович С. О. Соціальні інститути суспільства: рід, влада, власність. — К.: Ін-т соціології НАНУ, 1998. — 170 с.
12. Орач С. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій. — К.: Юріпком Інтер, 2000. — 272 с.
13. Орехов А. М. Собственность как предмет изучения социальных наук // Социально гуманитарное знание. — М., 2000. www.auditorium.ru/books/289/Glava7.